

**Świat polskich Wazów.
Eseje, red. nauk. Jacek Żukowski,
Zbigniew Hundert, Zamek Królewski
w Warszawie, Warszawa 2019, ss. 360.**

W Polsce rok 2019 został uznany Rokiem Wazowskim. Z tej okazji Muzeum na Zamku Królewskim w Warszawie postanowiło przygotować wystawę pt. *Świat polskich Wazów. Przestrzeń – ludzie – sztuka*, która była prezentowana w dniach od 6 listopada 2019 r. do 14 stycznia 2020 r. i stanowiła finałowe podsumowanie czterechsetnej rocznicy rozbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie zainicjowanej przez Zygmunta III Wazę¹.

W związku z wystawą zostały wydane dwie publikacje. Pierwsza to katalog wystawy prezentujący najciekawsze przedmioty związane z dynastią i zawierający noty katalogowe 300 obiektów pochodzących z różnych kolekcji europejskich. Wśród nich znajdowały się dzieła artystyczne, przedmioty codziennego użytku oraz inne zabytki materialne związane z dynastią i jej działalnością².

Drugą publikacją jest zbiór 16 esejów dotyczących okresu panowania Wazów w Polsce, wydany pod redakcją naukową Jacka Żukowskiego i Zbigniewa Hunderta. Eseje w zbiorze zostały przyporządkowane do trzech grup rzeczowych, zgodnie z obszarami działalności dynastii. Mamy zatem dwór, kraj i Europę. Część właściwą poprzedzają słowo wstępne autorstwa prof. Wojciecha Fałkowskiego oraz esej Adama Zamoyskiego, których celem jest wprowadzenie czytelnika w meandry panowania Wazów oraz syntetyczne zaprezentowanie ówczesnej rzeczywistości politycznej, społecznej i kulturowej.

Układ pracy jest przystępny i przejrzysty. Z uwagi na popularnonaukową formę tekstów nie ma tutaj elementu warsztatu naukowego w postaci przypisów. Natomiast autorzy podają niekiedy w nawiasach, skąd pochodzi przytoczony cytat czy opinia. Taka forma jest oczywiście w pełni zrozumiała, biorąc pod uwagę charakter publikacji. Wart odnotowania jest fakt, że w przypadku 15 esejów (wyjątkiem jest jedynie esej A. Zamoyskiego) po zakończeniu każdego tekstu jest zamieszczona bibliografia. Podnosi to niewątpliwie walor merytoryczny i poznawczy wszystkich prezentowanych opracowań.

---

1 Opis wystawy pochodzi ze strony Muzeum na Zamku Królewskim w Warszawie: <https://www.zamek-krolewski.pl/zwiedzanie/archiwum-wystaw-czasowych/swiat-polskich-wazow-przestrzen-ludzie-sztuka> [dostęp: 21 III 2020].

2 Świat polskich Wazów. Katalog, oprac. J. Żukowski, Warszawa 2019. Opis pochodzi ze strony: <https://esklep.zamek-krolewski.pl/produkty/katalogi-zbiorow-i-wystaw/swiat-polskich-wazow#> [dostęp: 21 III 2019].

Trzeba zauważyć, że praca jest bardzo bogato ilustrowana i zawiera liczne zdjęcia obiektów muzealnych, map, rycin i materiałów archiwalnych pochodzących zarówno z zasobów Muzeum na Zamku Królewskim, jak i innych instytucji kultury czy nauki. Wszystkie zdjęcia i materiały ilustracyjne zostały dokładnie opisane na stronach od 346 do 359. Opisy zawierają pełną nazwę ilustracji, datację, miejsce przechowywania obiektu, numer inwentarzowy bądź sygnaturę oraz dane autora fotografii. Materiał ilustracyjny jest bardzo dobrze dopasowany i współgra z problematyką poszczególnych tekstów.

Treść esejów jest zróżnicowana i dotyczy zagadnień ze sfery kultury, wojskowości, polityki czy religii. Zauważalna jest przewaga tematów związanych z kulturą, sztuką i nauką ze szczególnym uwzględnieniem mecenatu królewskiego. Pierwszy esej A. Zamoyskiego (*Wazowie a Polska – zderzenie dwóch wizji państwowości*, s. 9–21) jest syntetycznym ujęciem całego panowania Wazów w Polsce, z naciskiem na problemy polityczne i odmienne wizje państwowości, prezentowane z jednej strony przez ośrodek królewski, a z drugiej przez środowisko szlacheckie. Poprzez analizę wydarzeń politycznych z lat 1587–1668 autor przedstawia założenia polityki prowadzonej przez Wazów oraz reakcje poddanych na nią. W eseju A. Zamoyskiego pominięto informację o sejmie w 1661 r., który był kluczowy dla projektu reformy *vivente rege*, a podczas którego Jan Kazimierz wygłosił przepowiednię dotyczącą rozbiorów Polski³.

Grupę esejów zogniskowanych wokół dworu królewskiego otwiera tekst Wojciecha Krawczuka (*Dwór Wazów polskich*, s. 23–39) opisujący najważniejsze elementy dworu wazowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem zmian, jakie wprowadził na nim Zygmunt III, funkcje i hierarchię poszczególnych urzędów dworskich oraz życie codzienne, obfitujące w uczty, bale i wydarzenia artystyczne. Korzystając ze źródeł drukowanych i opracowań⁴, autor przytacza wiele wydarzeń z życia dworu, w tym m.in. przywołuje zabawną sytuację, opisując popijawę w obozie wojennym ok. 1611 r. Stronnictwo dworskie wraz z królem zamierzało wówczas upić hetmana Jana Karola Chodkiewicza i wypytać go o jego stosunek do planów królewskich. Sytuacja nieco wymknęła się spod kontroli, ponieważ upili się wszyscy zebrani, a król wraz z hetmanem padli sobie w objęcia⁵. Tekst stanowi dobre wprowadzenie do następnych esejów, których tematyka koncentruje się wokół zagadnień z obszaru kultury i nauki.

Autorzy J. Żukowski (*Ceremoniał codzienności i rytuał święta: sztuka dworska*, s. 41–63), Łukasz Traczyk (*Mecenat naukowy i życie umysłowe na dworach Wazów w Polsce*, s. 65–83), Karolina Targosz (*Teatr dworski w czasach Wazów*, s. 85–107) oraz Barbara Przybyszewska-Jarmińska (*Patronat muzyczny polskich Wazów*, s. 109–131) prezentują podejście poszczególnych królów do szeroko rozumianej kultury i ich zainteresowania w wielu dziedzinach.

3 Zob. S. Ochmann, *Sejmy lat 1661–1662. Przegrana batalia o reformę ustrojową Rzeczypospolitej*, Wrocław 1977.

4 Są to m.in. *Listy staropolskie z epoki Wazów*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa 2004; W. Czaplinski, *Na dworze króla Władysława IV*, Warszawa 1959.

5 W. Krawczuk, *Dwór Wazów polskich*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje*, oprac. Z. Hundert, J. Żukowski, Warszawa 2019, s. 32–33.

Tekst J. Żukowskiego dotyczy sztuki, która rozwijała się na dworze wazowskim, co było możliwe dzięki hojnemu patronatowi monarchów, szczególnie Zygmunta III i Władysława IV. Przedstawiono w nim, z usług jakich artystów korzystali królowie oraz do czego przykładali szczególną wagę. Szczegółowo opisane zostały zamiłowania Zygmunta III w zakresie rzemiosła artystycznego, alchemii czy malarstwa. Król nie tylko korzystał z usług zawodowych malarzy, snycerzy czy złotników, lecz także wiele przedmiotów wykonywał osobiście⁶.

Z kolei Ł. Traczyk w swoim tekście o życiu naukowym na dworze przedstawia, w jaki sposób Wazowie otaczali mecenatem naukowców i jaki był ich wpływ na rozwój państwa. Autor zwraca uwagę, że – podobnie jak w odniesieniu do sztuki – stosunek ten był bardzo osobisty, co jest zauważalne zwłaszcza w przypadku Zygmunta III. Jego zamiłowanie do alchemii i eksperymentów doprowadziło do tego, że w wyniku przeprowadzanych doświadczeń w wieży Kurzej Stopce na Zamku Wawelskim wybuchł pożar, który strawił większość apartamentów królewskich, co ostatecznie potwierdziło decyzję o przeniesieniu stolicy do Warszawy⁷.

K. Targosz i B. Przybyszewska-Jarmińska zaprezentowały w swoich esejach rozwój teatru i muzyki w czasach panowania dynastii Wazów. Oba teksty dotyczą zagadnień ściśle ze sobą powiązanych, co można zauważyć na podstawie powtarzania niektórych treści. W esejach został poruszony temat rozwoju teatru i muzyki za czasów Zygmunta III, a w szczególności Władysława IV, oraz pewne wyhamowanie w czasach Jana Kazimierza. Autorki zwracają uwagę na to, że dzięki postawie królowej Marii Ludwiki Gonzagi udało się utrzymać poziom podniesiony wysoko przez jej poprzedniego męża i teścia. K. Targosz opisała również momenty osobistego zaangażowania monarchów w wydarzenia kulturalne. Zygmunt III w 1605 r. podczas turnieju wziął incognito udział w gonitwie do pierścienia i otrzymał w nagrodę rozruchan⁸. Przy opracowaniu tematu K. Targosz korzystała również z opracowań włosko-, francusko- i anglojęzycznych⁹.

Wątki dotyczące kultury i sztuki kontynuuje Piotr Krasny (*Sztuka w Rzeczypospolitej w latach 1587–1668*, s. 133–155), którego esej rozpoczyna grupę tekstów dotyczących zagadnień krajowych. Pokazuje on na kartach swojej publikacji, jak ewoluowała sztuka na przestrzeni lat w całym kraju, czym charakteryzowała się jej „elitarna” odmiana i jak zmieniały się formy wyrazu artystycznego w zależności od miejsca występowania. Autor dużo miejsca poświęca ukazaniu kierunków rozwoju architektury i wpływu na nią poszczególnych Wazów. Zauważa też problem badawczy, którym są braki w materiale źródłowym niepozwalające na dostateczną identyfikację autorów dzieł i postaci przedstawionych na portretach¹⁰.

6 J. Żukowski, *Ceremoniał codziennosci i rytuał święta: sztuka dworska*, w: *ibidem*, s. 43.

7 Ł. Traczyk, *Mecenat naukowy i życie umysłowe na dworach Wazów w Polsce*, w: *ibidem*, s. 66.

8 K. Targosz, *Teatr dworski w czasach Wazów*, w: *ibidem*, s. 89.

9 Zob. J.W. Hill, *Pellegrino Mutij e la nascente monodia in Polonia*, w: *Momenti di Storia Musicae tra Italia e Polonia*, Bologna 1990, s. 7–18; B. Przybyszewska-Jarmińska, *Dramma per musica at the Court of the Polish Vasa Kings in the Accounts of Foreign Visitors*, w: *Italian Opera in Central Europe 1614–1780*, vol. 3 *Opera Subjects and European Relationships*, ed. by, N. Dubowy, C. Herr, A. Zórawska-Witkowska, Berlin 2007, s. 205–217

10 P. Krasny, *Sztuka Rzeczypospolitej w latach 1587–1668*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje...*, s. 153.

Tadeusz Bernatowicz (*Przestrzeń królewskich polowań: między elitarną reprezentacją a kameralną rekreacją*, s. 157–171) próbuje przybliżyć czytelnikom obszar zainteresowań monarszych, jakim były polowania. Obyczaj łowiecki królów znany był już od czasów *średniowiecza*, a polowania stanowiły jedną z najważniejszych rozrywek ówczesnych władców. Pisze o tym również w krótkim wprowadzeniu autor, który przedstawia następnie obyczaje związane z myślistwem za panowania Zygmunta III i jego synów. Szczególną estymą darzył polowania Władysław IV, któremu organizowano takowe za granicą i w kraju. Autor ukazał zjawisko tworzenia ogrodów ze zwierzętami oraz infrastrukturę związaną z myślistwem, które służyły władcom jako miejsca rozrywki czy wypoczynku.

Mirosław Nagielski (*Plany wojenne Zygmunta III i jego następcy – Władysława IV*, s. 173–193) poruszył zagadnienia wojskowe, a dokładnie plany wojenne Zygmunta III i Władysława IV. Panowanie Wazów to nie tylko okres rozwoju kultury, ale również licznych konfliktów zbrojnych. Za czasów Zygmunta III i jego syna prowadzono wojny ze Szwecją, Turcją i Księstwem Moskiewskim. Ich celem było odniesienie korzyści politycznych i terytorialnych bądź obrona dotychczasowych zdobyczy. Autor, jako wybitny znawca historii wojskowości, przybliżył nam tę problematykę i wykazuje, że zarówno Zygmunt III, jak i Władysław IV stanowczo działali na polu wojskowym, choć nie wszystkie zamierzenia udało im się zrealizować, czego dowodem jest fiasko planów wielkiej wojny z Turcją w 1647 r.

Radosław Lolo (*Polityka wyznaniowa w epoce Wazów*, s. 195–217) zajął się wyjaśnieniem kwestii religijnych i polityką wyznaniową Wazów. Ukazał kurs odchodzenia od tolerancji religijnej za Zygmunta III a następnie elastyczne działania jego synów. Rzeczpospolita jako kraj bez stosów, o dość niecodziennej w ówczesnych czasach tolerancji, jak pokazuje autor, w okresie wazowskim zaczęła stopniowo odchodzić od tych założeń, narzucając swoim poddanym bardziej rygorystyczną politykę.

Przedmiotem zainteresowania Włodzimierza Kaczorowskiego (*Wolna elekcja viritim i koronacja Władysława IV*, s. 219–237) i Z. Hunderta (*Stronnictwo polityczne Jana II Kazimierza i Ludwika Marii w walce o zmiany ustrojowe*, s. 239–255) były sprawy polityczne – autorzy przedstawili kulisy wolnej elekcji na przykładzie Władysława IV oraz zasady budowania stronnictw politycznych za czasów Jan Kazimierza. W pierwszym przypadku mamy bardzo dobry przewodnik po kolejnych etapach wolnej elekcji w I Rzeczypospolitej. W celu zobrazowania procesu autor podał przykład elekcji Władysława IV, opisując istotne szczegóły ceremonii wyboru i koronacji. Z kolei Z. Hundert oddaje czytelnikowi do lektury tekst ukazujący początki tworzenia się stronnictw politycznych, które tak silnie dawały o sobie znać w okresie panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego i Jana III Sobieskiego. Pewną uwagę polemiczną piszący te słowa pragnie skierować do tego tekstu. Autor na stronie 243 zauważa, iż wzrost autorytetu Jana Kazimierza w czasie potopu szwedzkiego był wprost proporcjonalny do jego spadku u lokalnych magnatów takich jak Andrzej Karol Grudziński (współodpowiedzialność za akt kapitulacji ujskiej). Otóż prawdą jest, że Andrzej Karol Grudziński podpisał akt kapitulacji ujskiej, a w momencie obrony wałów nadnoteckich wydał piechocie całkowicie niepotrzebny rozkaz do opuszczenia wałów, to jednak podpisał on akt kapitulacji z uwagi nie tyle na wyrachowanie polityczne, co brak perspektyw dotyczących

dalszej walki oraz załamanie całą sytuacją¹¹. Jego autorytet nie został zbyt mocno nadszarpnięty, gdyż widzimy go już w 1656 r. na czele sił szlachecko-chłopskich, które rozbiły znacznie silniejsze zgrupowanie szwedzkie pod Lubrzem i zgładziły generała Jana Wejharda Wrzesowicza¹². Gdyby autorytet Grudzińskiego mocno ucierpiał, szlachta i chłopcy nie stanęliby u jego boku.

Ostatnia grupa esejów poświęcona jest dynastii Wazów w kontekście europejskim. Michał Wardzyński (*Rezydencje królewskie Wazów – europejskie inspiracje architektury i rzeźby*, s. 257–273) ukazuje proces, w wyniku którego rezydencje królewskie, czerpiące wzorce z zachodniej Europy, stały się wizytówkami polskich władców na arenie międzynarodowej. Autor, podobnie jak jego poprzednicy, podkreśla hojny mecenat Wazów w zakresie architektury i rzeźbiarstwa oraz wskazuje artystów i architektów, z usług których korzystała dynastia. Kulturze materialnej poświęcony jest również drugi esej J. Żukowskiego (*Europejski wymiar kolekcjonerstwa polskich Wazów*, s. 297–321), który porusza kwestie obszernych zbiorów dynastii, zawierających dzieła sztuki, precjoza, bogato zdobione przedmioty dnia codziennego oraz inne kosztowności gromadzone przez lata panowania polskich Wazów. Duże znaczenie w przygotowaniu dwóch powyższych esejów miało wykorzystanie źródeł materialnych w postaci samych przedmiotów, budowli, rzeźb czy też ich zdjęć. J. Żukowski korzystał przy pisaniu tekstu z pomocy innych specjalistów, którym wyraził podziękowanie na jego końcu¹³.

Podczas gdy W. Kaczorowski przedstawił przewodnik po elekcji i koronacji Władysława IV, Juliusz A. Chrościcki i Ryszard Szmydki (*Wazowie w podróży. Europejska peregrynacja Władysława Zygmunta*, s. 275–295) stworzyli podobny opis dotyczący peregrynacji akademickiej królewicza. Scharakteryzowali w nim poszczególne etapy podróży z uwzględnieniem jej najistotniejszych punktów i opisem wydarzeń, które miały w miejsce w jej trakcie. Zrelacjonowanie tej podróży było możliwe dzięki wykorzystaniu przez nich opracowań polskich, francuskich, holenderskich czy niemieckich¹⁴ i polskich źródeł wydanych drukiem¹⁵.

Ostatni esej, autorstwa Ryszarda Skowrona (*W rodzinnej Europie. Związki i relacje polskich Wazów z innymi dynastiami europejskimi*, s. 323–343), można uznać za mapę przedstawiającą skomplikowane więzy rodzinne występujące pomiędzy

---

11 A. Kamiński, *Kulisy kapitulacji wielkopolskiego pospolitego ruszenia pod Ujściem w 1655 roku*, „Klio” 2017, z. 4, s. 66–68; D. Kupisz, *Wyprawy żołnierza łanowego w Koronie w czasach Jana Kazimierza*, Warszawa 2018, s. 159–160.

12 W. Kochowski, *Lata potopu 1655–1657*, oprac. L. Kukulski, J. Krzyżanowski, A. Kersten, Warszawa 1966, s. 223–224; L. Kubala, *Wojna brandenburska 1656–1657*, Lwów–Warszawa 1917, s. 75.

13 J. Żukowski, *Europejski wymiar kolekcjonerstwa polskich Wazów*, w: *Świat polskich Wazów. Eseje...*, s. 320.

14 Zob. m.in. J.A. Chrościcki, *De 'kunstkamer' van de Poolse kroonprins van 1626*, w: *De prinselijke pelgrimstocht De 'Grand Tour' van Prins Ladislas van Polen 1624–1625*, Gent 1997, s. 33–42; E. Duverger, *Annotations concernant „Sieur Jehan Bierens, agent et domestique de Son Altesse le Sérénissime Prince Wladislaus Sigismundus, Prince de Poloigne et de Suède à Anvers”*, „Gentse bijdragen tot e kunstgechiednis en de oudhedkunde” 1995, s. 119–157; A. Przyboś, *Die Reise des Kronprinzen Władysław Wasa in die Länder Westeuropas in den Jahren 1624/1625*, Lepzig–Weimar 1988.

15 Zob. m.in. *Podróż królewicza Władysława Wazy do krajów Europy Zachodniej w latach 1624–1625 w świetle ówczesnych relacji*, oprac. A. Przyboś, Kraków 1977; S. Kobierzycki, *Historia Władysława Królewicza polskiego i szwedzkiego*, red. W. Kaczorowski, J. Byliński, Wrocław 2005.

dynastiami europejskimi, z próbą umiejscowienia Wazów pośród nich. Autor próbuje je rozwikłać, prezentując odbiorcy dokładne powiązania Zygmunta III i jego synów z najważniejszymi rodami królewskimi w Europie oraz wskazując, jak wielkie znaczenie we wzajemnych relacjach miały chrzty nowonarodzonych członków rodziny, spotkania i odwiedziny czy wzajemne nadawanie orderów i odznaczeń.

Być może zabrakło jednego eseju, który dotyczyłby stricte zmian w sztuce wojennej, których tak wiele zaszło na przestrzeni lat 1587–1668. Zarówno w czasach Zygmunta III, jak i jego synów wprowadzono wiele innowacji i podejmowano reformy systemu wojskowego. W związku z poszerzeniem stanu wiedzy na ten temat taki krótki, syntetyczny rys dobrze wkomponowałby się w tematykę i podkreślił liczne zmiany w wymienionym obszarze.

Dokonując oceny całej publikacji, trzeba przyznać, że przedstawione eseje prezentują wysoki poziom merytoryczny i językowy. Autorami tekstów byli specjaliści, których zainteresowania badawcze dotyczą kultury, polityki, religii i społeczeństwa I Rzeczypospolitej.

Choć eseje mają popularnonaukową formę, autorzy przy ich pisaniu korzystali ze źródeł materialnych lub wydanych drukiem oraz literatury przedmiotu. Warto odnotować fakt, że część tekstów pisana była przez historyków sztuki, dzięki czemu możemy zapoznać się z ich warsztatem historycznym, bazującym na źródłach materialnych. Wszystkie teksty zostały napisane językiem zrozumiałym dla odbiorcy i pozbawionym błędów. W. Fałkowski we wstępie napisał: „Książka towarzysząca wystawie, którą prezentujemy na koniec Roku Wazowskiego w Zamku Królewskim w Warszawie, ma stanowić swojego rodzaju przewodnik po czasach pełnych zamętu i wstrząsów, a jednocześnie bardzo szczęśliwych, dostatnich i wypełnionych obiecującymi planami”¹⁶. Biorąc pod uwagę recenzowane eseje, należy zdecydowanie zgodzić się z tymi słowami. Teksty zawarte w opracowaniu zbiorowym stanowią świetny przewodnik zarówno dla tych, którzy dopiero rozpoczynają swoją przygodę ze *Światem polskich Wazów*, jak i dla znawców tego okresu historycznego. Publikacja jest również doskonałym uzupełnieniem wystawy, wyjaśniającym wiele elementów, które jej towarzyszyły i które podziwiać mogli zwiedzający.

Bartosz Staręgowski
Chełm

---

16 Zob. *Świat polskich Wazów. Eseje*, red. Z. Hundert, J. Żukowski, Warszawa 2019, s. 7.